

ANTONIE LADAN

ONMACHT EN OORLOGS VERLANGEN

Boom

**ONMACHT
EN
OORLOGS
VERLANGEN**

ANTONIE LADAN

Boom

© Antonie Ladan, p/a Boom uitgevers Amsterdam, 2019

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprerecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprerecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Omslag: Bart van der Tooren
Binnenwerk: ZetSpiegel, Best

ISBN 9789024402991

NUR 770

www.boompsychologie.nl
www.bua.nl

Voor Tijn, Olivier en Kai

Inhoud

Proloog	9
1 Het belang van de binnenwereld	13
2 Einstein en de Volkenbond	23
3 Illusies over oorlog	37
4 Machteloosheid	53
5 Het verlangen naar contrast	67
6 Het verlangen naar liefde	83
7 Het verlangen naar destructie	103
8 Oorlog en vrede	129
9 De beweging naar binnen	143
Epiloog	155
Verantwoording en dankwoord	161
Noten	163
Over de auteur	175

Proloog

*‘Een oorlog beginnen is de beste manier om aan jezelf te ontsnappen’
– Alexander Borodin, ‘Prins Igor’¹*

‘In die zin waren de hoofdrolspelers van 1914 slaapwandelaars, alert maar blind, opgejaagd door dromen maar onwetend van de realiteit van de gruwelen die zij zo over de wereld zouden brengen’ – Christopher Clark, Slaapwandelaars. Hoe Europa in 1914 ten oorlog trok²

‘De menselijke domheid is een van de belangrijkste krachten in de geschiedenis, toch laten we haar vaak buiten beschouwing’ – Yuval Noah Harari, 21 lessons for the 21st century³

Twee kleinzonen spelen Fortnite, een nieuwe game voor hun PlayStation. Net rolden ze nog vechtend over de vloer, maar nu helpen ze elkaar om zoveel mogelijk tegenstanders te bevechten en te doden. Daarmee zijn ze niet alleen bondgenoten geworden, maar heeft hun gevecht zich ook verplaatst van de feitelijke naar de virtuele wereld. In beide werelden doen ze iets wat ons van oudsher vertrouwd is. Vechten en doden heb-

ben altijd een grote rol gespeeld in de manier waarop we met elkaar omgaan en conflicten oplossen. Dat wordt ook zichtbaar in de verhalen die ons uit het verleden overgeleverd zijn. De Bijbel is nog maar net begonnen of Kaïn slaat al uit afgunst zijn jongere broer Abel dood.

Als het vechten en doden in georganiseerde groepen gebeurt, noemen we het oorlog. In de loop van de geschiedenis zijn we in West-Europa minder vaak oorlog gaan voeren.⁴ Maar als we het doen, gebeurt dat in grotere verbanden en met een toegenomen gewelddadigheid. In de vorige eeuw viel dat goed te zien tijdens de twee wereldoorlogen.

Daarnaast raken we steeds vaker betrokken bij zogenaamde burgeroorlogen. Hierbij betwisten rivaliserende groepen elkaar de macht en het territorium binnen een land. Denk bijvoorbeeld aan de oorlogen in Korea, Vietnam, Ierland, het voormalig Joegoslavië, Oekraïne, Libië, Somalië, Soedan, Libanon, Syrië, Irak, Afghanistan, Mali of Jemen.

Waarom voeren we oorlog? De meeste mensen zeggen dat ze geen oorlog willen, dus waarom vinden we geen andere oplossing voor onze conflicten?

In dit boek doe ik een poging een antwoord op deze vraag te vinden door de blik naar binnen te richten. Natuurlijk ben ik mij ervan bewust dat dit een beperkt perspectief is. Het hoe en waarom van oorlog vormt een ingewikkeld en veelomvattend probleem, waarin historische, geopolitieke, financieel-economische en psychologische motieven in wisselende mate een rol kunnen spelen.⁵

Vanuit mijn achtergrond wil ik vooral stilstaan bij de mogelijke betekenis van die laatste groep. Zicht op wie we zijn en op wat er in ons omgaat, kan helpen bij het maken van keuzes en het nemen van beslissingen. Daarbij gaat het niet alleen om de persoonlijke levenssfeer. Om de maatschappij voldoende leefbaar te houden zijn voortdurend aanpassingen noodzakelijk. Denk bijvoorbeeld aan de inrichting van het onderwijs en de gezondheidszorg, de verdeling van onze welvaart, de omgang met klimaatverandering, het project Europa of het vluchtelin-

genvraagstuk. Het is een illusie om te denken dat de vaak ingewikkelde en pijnlijke keuzes die op al deze terreinen nodig zijn, gemaakt kunnen worden zonder daar de innerlijke wereld bij te betrekken.

Dit geldt ook voor onze beslissingen op het gebied van oorlog en oorlogvoering. Ook daarbij is onze binnenwereld van essentieel belang.

In dit boek breng ik de stelling naar voren dat een oorlog niet alleen een gevoel van afschuw hoeft op te roepen, maar ook iets kan zijn om naar te verlangen. Een oorlog kan aantrekkelijk lijken omdat hij een kapstok biedt voor gevoelens en fantasieën in de talloze situaties waarin we met grote tegenzin moeten constateren dat we machteloos zijn. Tegenzin, omdat we juist op zoek zijn naar aanwijzingen dat alles wat er in ons leven toe doet, maakbaar en controleerbaar is.

Ik zal betogen dat een oorlog, in de gedaante die wij voor ogen hebben, ons kan helpen bij het verdragen van de pijnlijke toestand van onmachtig zijn. Ik zal ook aangeven dat dit ‘oorlogsverlangen’ alleen standhoudt als de echte oorlog voldoende op afstand blijft.

Op dit punt komt de huidige manier van oorlog voeren ons tegemoet. Nederlandse militairen voerden in 2017 in zeventien landen gewapende missies uit, maar deze missies vonden allemaal plaats buiten Europa.⁶ Als Nederland zijn we dus weliswaar in oorlog, maar de afstand tot het front is zo groot dat we hooguit indirect geconfronteerd worden met wat die oorlogen feitelijk inhouden en wat wij daarin zelf aanrichten.

Dit betekent dat de werkelijkheid van oorlog ons in veel mindere mate vanbuiten wordt aangereikt dan bijvoorbeeld in de Tweede Wereldoorlog het geval was. Zo hoeven we niet al te duidelijk onder ogen te zien wat de gevolgen zijn van ons militair ingrijpen van de afgelopen jaren. In geen van de landen waar wij actief waren of nog zijn, is de leef-situatie van de inwoners verbeterd. Integendeel, mede dankzij ons zijn de chaos en het geweld verder toegenomen.⁷

Deze stand van zaken onderstreept nog eens wat ik in dit boek duide-

lijk probeer te maken: de aanzet tot het onder ogen zien van de werkelijkheid van oorlog zal vooral in onze binnenwereld gevonden moeten worden.

1

Het belang van de binnenwereld

Waarom voeren we oorlog? Het is een vraag die ik me voor het eerst begon te stellen in mijn puberteit. Het was de tijd van de Koude Oorlog en van *On the beach* van de Engelse schrijver Nevil Shute.⁸ In dit boek begint Albanië een kernoorlog die zich steeds verder uitbreidt, totdat de landen van de NAVO, de Sovjet-Unie en China elkaar over en weer bombarderen met hun kernbommen.

Als de oorlog voorbij is, heeft de enorme radioactiviteit het noordelijk halfrond onbewoonbaar gemaakt. Iedereen is dood. Een radioactieve wolk drijft op de wind langzaam naar het zuiden en vergiftigt geleidelijk alles wat hij op zijn weg tegenkomt. Een van de overlevenden is een Amerikaanse onderzeebootkapitein die naar het zuidelijke deel van Australië vaart en daar samen met de lokale bevolking het onvermijdelijke einde afwacht. Zij ondergaan hun lot opvallend rustig en gelaten. Zo is er nauwelijks sprake van geweldsuitbarstingen. De meeste personages blijven gewoon doen wat ze daarvoor deden en accepteren de zelfmoordpillen die door de overheid verstrekt worden. Alsof er een andere werkelijkheid bestaat waarin er geen radioactieve wolk onverbiddelijk naar het zuiden drijft die alle levende wezens doet sterven.

Aan het eind van het boek varen de onderzeebootkapitein en zijn be-

manning voor de laatste keer de haven uit. Als zij op zee zijn, buiten de territoriale wateren, zullen ze duiken en hun dodelijke pillen slikken. De vrouwelijke hoofdpersoon staat met haar auto op het strand en ziet de onderzeeër geleidelijk in de verte verdwijnen. Zittend achter het stuur van haar auto stopt ze de pillen in haar mond en slikt ze door met een slok cognac.⁹

Met dit slotbeeld laat Shute het menselijk leven op aarde uitdoven als een kaars, in lijn met het citaat uit *De holle mannen* van T.S. Eliot dat hij als motto voor zijn boek koos: *Dit is de manier waarop de wereld eindigt. Niet met een dreun maar met zacht gejammer.*

Ik herinner me goed hoe geraakt ik was door het boek. Ik probeerde me in te denken hoe het zou zijn om in zo'n situatie te verkeren. De zekerheid dat je binnenkort op een afschuwelijke manier dood zult gaan, tenzij je er eerder een eind aan maakt. Al die mensen om je heen waar dat ook mee gebeurt. Ouders die bang zijn dat zij zelf te vroeg doodgaan om hun kinderen op tijd de cyanidetabletten te kunnen geven. En overal de stank van lichamen in ontbinding.

In gedachten stond ik zelf aan dat strand en keek uit over de zee, terwijl ik wist dat alle mensen op de wereld 'achter' me dood waren en dat ook mijn lichaam door niemand gevonden en begraven zou worden.

Jaren later las ik dat Shute's voorstelling van zaken in technisch opzicht niet klopte. Radioactieve neerslag zou zich niet zo gelijkmatig over grote gebieden verspreiden als hij dat beschrijft. Ook had een aantal mensen zichzelf misschien kunnen beschermen door tijdelijk ondergronds te gaan. Bovendien was de kracht van de toen beschikbare bommen onvoldoende om de hele wereld een dodelijke dosis straling te bezorgen.¹⁰

Maar eigenlijk doet dat er niet toe. Shute's boek, dat ook verfilmd werd, was van grote invloed op de beeldvorming over het gebruik van kernwapens. Dat beeld bevatte een pertinente boodschap: een kernoorlog zou onze langzame en onverbiddelijke dood betekenen.¹¹

Deze boodschap kwam mede tot stand door de wijze waarop Shute de gebeurtenissen beschrijft. Hoe de oorlog begint, wat de aanleiding vormt en waarom steeds meer landen mee gaan doen, wordt in het boek niet duidelijk. Het lijkt vooral een voortrazende natuurramp, waar niemand nog invloed op uit kan oefenen nadat ergens op een knop is gedrukt. En voor zijn beschrijving van de gevolgen geldt hetzelfde: iedereen is overgeleverd aan de onzichtbare dodelijke wolk.

Dit beeld van machteloos overgeleverd zijn wordt ook zichtbaar in de manier waarop de mensen in zijn boek zich schikken in hun lot. Zij ondernemen geen pogingen tot overleven, bijvoorbeeld door ondergrondse schuilkelders te bouwen en daar een vermindering van de radioactiviteit af te wachten. Ook zijn er geen protesten, plunderingen of andere uitingen van geweld. In Shute's voorstelling van zaken lijkt de mensheid gelaten in haar ondergang te berusten en de wanhoop op afstand te houden door gewoon door te gaan, ondanks alles. Dat zijn personages doorgaan alsof die uitzichtloze toekomst niet bestaat, betekent ook dat zij nauwelijks praten over de emotionele betekenis van wat er gebeurt. Shute scheidt daarmee een sfeer van intense eenzaamheid.

Die niet benoemde eenzaamheid heeft ongetwijfeld bijgedragen aan het gevoel van vergeefsheid en desolaatheid, dat ik bij het lezen kreeg. Terugkijkend denk ik dat dit gevoel ook mijn behoefte versterkte aan een bepaald soort antwoord op de vraag waarom wij oorlog voeren. Bij voorkeur een antwoord dat mij wegvoerde van mijn binnenwereld, met al die pijnlijke gevoelens waar ik mij niet goed raad mee wist. De blik naar buiten richten lag op dat moment meer voor de hand. Als we de wapens, en dan vooral de kernwapens, nou maar de wereld uit hielpen, zouden oorlogen vanzelf niet meer gevoerd worden.

Het was een pacifistisch optimisme dat al snel een illusie bleek. Ik kwam erachter dat de werkelijkheid ingewikkelder in elkaar zit en dat het onvermijdelijk is om van tijd tot tijd bij jezelf te rade te gaan en te kijken wat er vanbinnen speelt, ook als je daar geen zin in hebt. Maar de

aantrekkingskracht van een visie op de werkelijkheid waarbij de binnenwereld buiten beeld blijft, is groot. Een tijdje geleden zag ik daar weer een voorbeeld van.

Naar aanleiding van de zoveelste schietpartij op een middelbare school in de Verenigde Staten, interviewde Maartje Somers voor *NRC Handelsblad* de Amerikaanse socioloog Michael Kimmel.¹² Kimmel stelde dat het debat over dit probleem langs vaste lijnen verloopt. Democraten zien de oplossing in een strengere wapenwetgeving, Republikeinen menen dat de daders onder invloed van drugs handelen en opgesloten moeten worden. Beide groepen doen alsof alleen de buitenwereld van belang is en er geen binnenwerelden bestaan. Zij gaan voorbij aan het feit dat de schutters meestal christelijke, ‘witte’ jonge mannen uit de middenklasse zijn met specifieke psychische problemen. In de visies van zowel Democraten als Republikeinen speelt de mogelijke betekenis van de individuele binnenwerelden geen enkele rol bij het zoeken naar verklaringen voor het gewelddadige gedrag.

De tegenzin om de blik naar binnen te richten kan verhullen dat we zonder kennis van onze binnenwereld in belangrijke mate onthand in de buitenwereld staan en niet goed kunnen begrijpen waarom mensen doen zoals ze doen. Dat geldt zowel voor ons eigen gedrag als voor dat van de mensen om ons heen. Ik geef een voorbeeld van wat ik bedoel.

De man die niet applaudisseerde

Onlangs was er in het Concertgebouw een optreden van het Nederlands Kamerkoor. Voordat het concert begon, kreeg een Amsterdams amateurkoor kort de gelegenheid op het podium van zich te laten horen. Na afloop van dit voorprogramma gingen de zangers de zaal in om ook naar het Kamerkoor te luisteren. Een van de koorleden, een man van middelbare leeftijd, kwam naast mij zitten en vertelde hoezeer hij het Kamer-